

набутком народу та невід'ємним атрибутом культурної спадщини.

Аналіз законодавства про мови свідчить, що більшість його положень застаріли, є недосконалими і тому потребують суттєвого корегування, уточнення чи певних змін. У новому законі про мови має бути визначено перш за все поняття «порядку застосування мов», співвідношення понять та статусу державної мови, офіційної мови, мови національної меншини. Слід більш чітко й послідовно встановити обов'язки посадових осіб щодо засвоєння й використання державної мови та мов роботи державного органу (мов національних меншин). Потрібно створити систему правових гарантій, здатних забезпечити принцип рівноправності громадян у мовних відносинах і попередити будь-які політичні спекуляції в цій сфері.

Список літератури: 1. Бердяев Н.А. Судьба России. – М.: Изда-во МГУ, 1990. 2. Відомості Верховної Ради України. – 1992. - № 26. 3. Голос України. – 1999. – 25 бер. 4. Коментар до Конституції України. Науково-популярне видання. – К.: Книга, 1996. 5. Национальный состав населения СССР. – М.: Финансы и статистика, 1991. 6. Права человека и межнациональные отношения. – М.: ИГПРАН, 1994.

Т. М. Слінько, канд. юрид. наук, доцент
О. Г. Кушніренко, канд. юрид. наук, доцент

ПРАВОВИЙ СТАТУС І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДРУКОВАНИХ ТА АУДІОВІЗУАЛЬНИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ

Функціонування друкованих засобів масової інформації (далі — ДЗМІ) в Україні тісно пов'язано зі становленням та розвитком української державності, проце-

сом демократизації, гласністю, плюралізмом, економічними й духовними змінами в суспільстві. Розбудова України як демократичної, правової, незалежної й суверенної держави потребує формування власного інформаційного простору. Її вступ до світової спільноти одним з першочергових завдань ставить оволодіння сучасними інформаційними технологіями і входження України у світовий інформаційний простір, що загострює необхідність забезпечення інформаційного суверенітету та інформаційної безпеки як принципу основ конституційного ладу України.

Система інформаційної безпеки охоплює економічну, соціальну, державну, інформаційну, технічну, екологічну, епідеміологічну, воєнну сфери. Забезпечення стабільності конституційного ладу України повинно зайняти особливе місце в системі національної безпеки з державно-правової точки зору. У літературі справедливо стверджується, що це комплексна правова проблема, яка набуває особливого значення в період становлення державності, формування правової системи держави на концептуально новій основі [5, с.196].

Правові основи діяльності ДЗМІ визначені в законі “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” [1; 1993. - №1. - Ст.1], в якому встановлені державні гарантії їх свободи відповідно до Конституції, Закону “Про інформацію” (1:1992.-№48.-Ст.650), інших актів чинного законодавства й визнаних Україною міжнародних договорів, ратифікованих її парламентом. У законі “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” дається поняття ДЗМІ (ст.1), перелік суб’єктів їх діяльності (ст. 7), чітко й детально викладені положення про принципи їх функціонування, свободу їх діяльності , право, порядок заснування й особливості державної реєстрації друкованого засобу, відносини між редакціями ДЗМІ, громадянами й організаціями, порядок спростування поширеної інформації, якщо виявлено, що вона не відповідає дійсності, а також відповідальність за порушення свободи діяль-

ності ДЗМІ та підстави для звільнення від такої відповідальності.

Під друкованими засобами масової інформації (пресою) розуміють періодичні видання й такі, що продовжуються, виходять під постійною назвою з періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року на підставі свідоцтва про державну реєстрацію. При цьому ДЗМІ мають свої форми прояву : газети, журнали, платівки, дискети, касети магнітофонні, відеокасети та ін. У Законі про інформацію (ст.20) закріплено, що ДЗМІ є періодичні друковані видання (преса) – газети, журнали, бюлетені та інші разові видання визначеним тиражем.

Аудіовізуальними засобами масової інформації (далі — ЗМІ) є радіомовлення, телебачення, кіно, звукозапис, відеозапис та ін, ЗМІ представлені відповідними органами – редакціями періодичного друку, теле- і радіомовленням. Цим органам надані відповідні права й обов'язки. ДЗМІ вважається виданим, якщо він підписаний до виходу в світ і надрукований будь-яким тиражем. Сфера розповсюдження ДЗМІ не обмежується.

ДЗМІ є вільними. Забороняється створення й фінансування державних органів, установ та організацій або посад для цензури масової інформації. Конституція України надає право кожному громадянину й об'єднанню свідомо й добровільно обирати ті настанови, які вони вважають правильними. Але практика діяльності ДЗМІ свідчить, що в нашому суспільстві реально існує цензура (відкрита й прихована), спрямована на захист не основних державних інтересів, а інтересів та іміджу окремих політичних сил та можновладців. Це особливо виявляється в галузі телебачення та радіомовлення, де виконавчою владою незрідка підтримуються односторонні програми.

На це звертається увага й у Постанові Верховної Ради “Про діяльність Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади по забезпеченню свободи слова, задоволенню інформаційних потреб суспільства та розвит-

ку інформаційної сфери в Україні” від 16 лютого 1999 р. [2; 1999. - № 37. – 27 лют.]. Згідно з п. 9 Постанови Генеральної прокуратури в порядку нагляду необхідно перевіряти факти відмови в публікації матеріалів, теле- і радіовиступах особам, яким це право надано законодавством, проаналізувати стан додержання вимог ст. 15 Конституції України про заборону цензури й прийняти відповідні заходи. Не допускається вимога попереднього погодження повідомлень і матеріалів, які поширюються ДЗМІ, а також заборона розповсюдження повідомлень і матеріалів з боку посадових осіб державних органів, підприємств, установ, організацій або об'єднань громадян, крім випадків, коли посадова особа є автором поширюваної інформації чи дала інтерв'ю.

Держава гарантує економічну самостійність і забезпечує економічну підтримку діяльності друкованих засобів масової інформації, запобігає зловживанню монополічним становищем на ринку з боку видавців і розповсюджувачів друкованої продукції.

Громадяни, юридичні особи, державні органи, а також їх законні представники мають право вимагати від редакцій ДЗМІ опублікування чи спростування розповсюджених про них відомостей, які не відповідають дійсності або принижують їх честь і гідність. Таке положення закону спрямовано на забезпечення гарантованості, гідності та честі різних суб'єктів державно-правових відносин.

Діяльність ДЗМІ – це збирання, редагування, підготовка інформації до друку та видання ДЗМІ з метою її поширення серед читачів. Діяльність ДЗМІ, спрямована на отримання прибутку, є підприємницькою діяльністю в цій сфері. Здійснюється вона на підставі законів “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, “Про підприємництво” та інших актів чинного законодавства України. Забороняється втручання в діяльність ДЗМІ поза межами, визначеними цими законами. До суб'єктів діяльності ДЗМІ

належать: засновник (співзасновники), редактор (головний редактор), редакційна колегія, редакція, трудовий колектив редакції, журналістський колектив, журналіст, автор, видавець, розповсюджувач.

ДЗМІ в Україні не можуть бути використані для інформації, яка спрямована на: повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганду війни, насильства, жорстокості, розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі, зазіхання на права й свободи людини, на розповсюдження відомостей, що становлять державну або іншу передбачену законодавством таємницю, на розповсюдження порнографії, а також вчинення інших кримінально караних діянь. Забороняється використання ДЗМІ для втручання в особисте життя громадян, посягання на їх честь і гідність, розголошення будь-якої інформації, яка може вказати на особу неповнолітнього правопорушника без його згоди чи згоди його представника.

Згідно зі ст. 10 Конституції державною в Україні є українська мова. Гарантується також вільний розвиток, використання й захист російської та інших мов національних меншин. В Україні друковані засоби масової інформації видаються державною мовою, а також іншими мовами. Пріоритетною державною підтримкою користується видання й розповсюдження інформаційної продукції на державній мові, особливо в регіонах з переважною більшістю неукраїноязичної інформаційної продукції.

Таким видавництвом держава надає пільги й адресну допомогу, для чого створено Фонд сприяння розвитку ЗМІ, кошти якого розподіляє Кабінет Міністрів України. Адресна допомога повинна надаватися й для ЗМІ, які цілеспрямовано сприяють розвитку мов і культур національних меншин. Фінансування допускається з державного бюджету та бюджетів місцевих рівнів. Це положення надає широкі повноваження для використання мов національних меншин. Стиль і лексика ДЗМІ повинні відповідати за-

гально визначеним етично-моральним нормам. Вживання лайливих і брутальних слів не допускається.

Особливе значення набуває відбір інформації для наступного опублікування. Це має принципове значення в процесі інформування про важливі суспільні явища. Саме журналіст, який професійно збирає, підготовлює інформацію для наступного розповсюдження через ДЗМІ (ст. 25 Закону "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні") являє собою ключову фігуру ЗМІ. Діяльність журналіста ґрунтується на договірних відносинах з редакціями.

Здійснюючи свою діяльність на засадах професійної самостійності, журналіст використовує свої права й виконує обов'язки, передбачені законами України "Про інформацію" та "Друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні". Основними з них є: вільне одержання, використання, розповсюдження (публікування) й зберігання інформації; право відкрито вести записи, в тому числі з використанням будь-яких технічних засобів, за винятком випадків, передбачених названими законами; знаходження в районі стихійного лиха, катастроф, у містах аварій, масових безладь, на мітингах і демонстраціях, на територіях, де об'явлено надзвичайний стан; звернення до фахівців, коли необхідно перевірити державні інформаційні матеріали; відмова від публікації матеріалу за особистим підписом, коли його зміст після редакційної правки протирічить особистим переконанням автора. Журналіст користується іншими правами, які йому надані законодавством.

Разом з тим на журналіста покладається певне коло основних обов'язків: дотримуватися програм діяльності ДЗМІ, з редакцією якого він знаходиться в трудових або інших договірних відносинах; керуватися положеннями статуту редакції; надавати для опублікування об'єктивну й достовірну інформацію та ін. Особливо це стосується вірогідної інформації. Журналіст несе відповідальність у межах чинного законодавства за перевищення своїх прав і

невиконання обов'язків. Зловживання правами й обов'язками з боку журналіста тягне застосування різних санкцій, серед яких і заборона займатися журналістською діяльністю.

Зрозуміло, що в умовах нашого сьогодення працівникам ЗМІ виконувати свої професійні обов'язки за високими стандартами права, етики, моралі дуже складно. Разом з прагненням посилити відповідальність журналістів за достовірність оприлюдненої інформації забувається, що пресу в усьому світі вважають "четвертою владою" після законодавчої, виконавчої та судової. Проте в Україні подібне визначення має дещо іронічний підтекст. Більшість із тих, на кого спрямовуються документально підтвержені критичні публікації, просто на них не реагують або ж вдаються до закриття видань, звільнення працівників ЗМІ тощо. Одні з перших наступів на свободу слова були направлені на ЗМІ, позиція яких не співпадала з позицією та діями виконавчих структур влади. І як результат — до ДЗМІ були пред'явлені судові позови, сплачувати які в сьогоденній економічній ситуації вони не в змозі. Так, були закриті "Всеукраїнские ведомости", зупинено випуск газети "Київські відомости" та ін. [3, с. 25-27].

Професія журналіста зараз є дуже небезпечною. Свідченням цього є "полювання" на журналістів, стрілянина в них, побиття й масові судові переслідування. Практика свідчить, що за останні роки в Україні було зареєстровано десятки випадків загибелі, пограбування, шантажу; залякування та інших способів фізичного та психічного впливу на працівників ЗМІ, які виступають об'єктивно й відкрито з гострими матеріалами про громадсько-політичну ситуацію в державі [2; 1999. - № 69. - 16 квіт.].

Друковані засоби масової інформації можуть видаватися тільки після їх реєстрації (ст. 11), якій підлягають усі ДЗМІ, що виходять на території України, незалежно від сфери розповсюдження, тиражу й засобу їх виготовлення. У заяві про реєстрацію ДЗМІ повинно бути вказано:

- а) засновник (співзасновники) видання;
- б) вид видання;
- в) назва видання;
- г) мова видання;
- д) сфера розповсюдження (місцева, регіональна, загальнодержавна, зарубіжна) та категорії читачів;
- е) програмні цілі або тематична спрямованість;
- є) передбачувані періодичність випуску, обсяг і форма видання;
- ж) юридична адреса засновника;
- з) місцезнаходження редакції.

Реєструючий орган має право зажадати від засновника (співзасновників) подання документів, якими підтверджується його (їх) цивільна правоздатність та цивільна дієздатність (паспорт, статут, договір між співзасновниками, договір з правонаступником, довіреність тощо). Реєструючий орган зобов'язаний у місячний строк розглянути заяву про державну реєстрацію ДЗМІ і письмово повідомити засновника (співзасновників) про результати розгляду.

Відповідно до ст. 18 видання ДЗМІ може бути припинено на підставі рішення засновника (співзасновників) або суду. Це буває, коли ДЗМІ закликає до насильницької зміни конституційного ладу, розповсюджує порнографію, розпалює релігійну, національну ворожнечу тощо. Про своє рішення суд обов'язково повідомляє реєструючий орган.

На практиці, хоча й нечасто, виникає необхідність спростування опублікованої інформації. На жаль, у періодичному друку неодноразово повідомлялося про факти публікацій, що не відповідають дійсності. У законі про друковані засоби масової інформації (пресу) визначаються правила спростування таких відомостей (ст. 37). Громадяни, юридичні особи й державні органи, а також їх законні представники мають право вимагати від редакції ДЗМІ опублікування ним спростування поширених про них відомостей, які не відповідають дійсності або принижують їх

честь і гідність. Крім того, громадянин або організація, щодо яких у засобі масової інформації опубліковані такі відомості, мають право на публікацію своєї відповіді в тому ж ЗМІ.

Право на інформацію охороняється законом. Порушення законодавства України про інформацію тягне за собою дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з законодавством України (ст. 47 Закону України "Про інформацію"). У ст. 41 Закону про ДЗМІ дається перелік порушень, за які наступає відповідальність для осіб, винних у вчиненні таких порушень. До них належать:

а) необгрунтована відмова від надання відповідної інформації;

б) надання інформації, що не відповідає дійсності;

в) несвоєчасне надання інформації, навмисне її приховування;

г) примушення до поширювання або перешкодження цьому чи безпідставна відмова від поширювання певної інформації;

д) поширення відомостей, що не відповідають дійсності, ганьблять честь і гідність особи;

е) використання й поширювання інформації стосовно особистого життя громадянина без його згоди особою, яка є власником відповідної інформації та ін.

Порядок оскарження протиправних діянь закріплюється в ст. 48 Закону України "Про інформацію". У випадках, коли такі правопорушення завдають громадянам, підприємствам, установам, організаціям та державним органам матеріальної або моральної шкоди, особи, які винні в цьому, відшкодовують її на підставі рішення суду. Суд визначає розмір відшкодування.

Практика України свідчить, що останнім часом найбільш поширеною категорією справ у суді стали позови до ЗМІ про захист честі й гідності. Лідерами тут виступають газети "Київські відомості", "Независимость", а га-

зета "Вечірній Київ" останні кілька років водночас вела дев'ять процесів за такими позовами. Відстоюють свою честь і гідність можновладці різних рангів. Наприклад, 20 листопада 1997р. відбулося перше засідання Радянського райсуду м. Києва за позовом колишнього Прем'єр-міністра П. Лазаренка до газети "Україна молода". С. Кисельова — до газети "Київські відомості". Розгляд деяких справ продовжується. А от незалежній газеті "Вічірне Рівне" за рішенням міського й обласного судів у вересні 1997 р. довелося сплатити штраф у розмірі 5 тис. гривень на користь народного депутата В. Червонія [3, с. 27].

Питання захисту честі та гідності громадян і ділової репутації юридичних осіб урегульовано нормами цивільного права (ст. 7 Цивільного кодексу України в сукупності зі ст. 440, 440¹). Позов за цією категорією справ може бути заявлено особою, про яку такі відомості поширені, а також близькими її родичами, коли відомості прямо чи опосередковано порочать їх. Відповідачами в таких випадках виступають орган масової інформації та журналіст(и) — автори матеріалу, на яких може бути покладено відповідальність по відшкодуванню заподіяної моральної шкоди з урахуванням ступеня вини кожного з них.

На жаль, визначення відомостей, що ганьблять особу, відсутнє в законі, але є роз'яснення Пленуму Верховного Суду України "Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі й гідності громадян та організацій", згідно з яким такими є відомості, що "принижують честь, гідність і ділову репутацію громадянина або організації в громадській думці чи думці окремих громадян з точки зору додержання законів, загальноvizначених правил співжиття та принципів людської моралі" [4, с. 209].

Альтернативою цивільно-правовій відповідальності в справах про захист честі й гідності фізичних осіб є кримінальна відповідальність за наклеп та образу. Потерпілий може подати цивільний позов або звернутися до суду із

заявою і порушити кримінальну справу в порядку приватного обвинувачення про притягнення автора публікації до кримінальної відповідальності за ознаками ст. 125 (ч. 1, ч. 2) Кримінального кодексу України – “Наклеп” чи ст. 126 – “Образа”. На практиці норми кримінального законодавства про наклеп та образу застосовуються нечасто.

Законом України “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” (ст. 42) чітко врегульовано, коли журналіста чи ЗМІ звільняють від відповідальності, навіть якщо їх публікацією принижено честь і гідність громадян чи ділову репутацію організацій, порушено їх права та охоронювані законом інтереси. Це може мати місце у випадках, якщо поширені відомості:

- були одержані з інформаційних агентств;
- є дослівним відтворенням офіційних виступів посадових осіб, державних органів, організацій і громадських об’єднань;
- містилися у відповіді на інформаційний запит;
- є дослівним відтворенням матеріалів, опублікованих іншим ДЗМІ з посиланням на нього;
- розголошують таємну інформацію, що спеціально охороняється законом, проте їх було отримано журналістом законним шляхом.

Згідно зі ст. 48 Закону України “Про телебачення і радіомовлення” телерадіоорганізації та телерадіопрацівники не несуть відповідальності за розповсюдження по телебаченню та радіо даних, що не відповідають дійсності, якщо:

- ці данні містилися в офіційних повідомленнях;
- їх одержано від інформаційних агенств або прес-служб державних органів чи об’єднань громадян;
- вони є дослівним цитуванням виступів народних депутатів чи офіційних виступів посадових осіб державних органів;
- вони містилися в авторських виступах, які пере-

даються в ефір без попереднього запису.

Вітчизняне законодавство у сфері інформації охоплює досить широке коло відносин, своїм змістом спрямовано на забезпечення функціонування державних і незалежних структур на засадах гласності, відкритості, врахування органами державної влади й місцевого самоврядування громадської думки.

Аналізуючи ситуацію, яка склалася навколо свободи слова, інформаційної діяльності ДЗМІ, приходимо до висновку, що вона є незадовільною й вимагає суттєвих змін. Це зазначалося в резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи, на це звернув увагу і голова комітету Верховної Ради України з питань свободи слова та інформації І. Чиж, який подав на розгляд сесії парламента низку законопроектів, що стосуються захисту свободи слова. Президент України доручив підготувати проект закону, яким будуть внесені зміни до законодавчих актів по встановленню граничних розмірів матеріального збитку по судових позовах. У першу чергу це стосується Закону “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, який доцільно б прийняти в новій редакції. У ньому необхідно вдосконалити правові та організаційні механізми захисту конституційного права функціонування дійсно політичної, економічної та ідеологічної свободи в суспільстві.

Список літератури: 1. Відомості Верховної Ради України. 2. Голос України. 3. Приступенко Т.О. Правові основи діяльності ЗМІ. – Київ. Ін-т журналістики, 1998. – 35 с. 4. Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності і ділової репутації громадян та організацій: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28.09.1990 із змінами та доповн. // Бюл. законодавства і юрид. практики України. – 1998. – № 7. – С. 208-214. 5. Тодька Ю.Н. Конституционное право Украины: отрасль права. наука, учебная дисциплина. - Харьков: Фолио- Райдер, 1998.-292 с.